

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1898.

TARTALOM.

	Lap
Szalkay Antal <i>Dr. Illéssy János</i>	1
Bacsányi János. (I. közl.) <i>Szinnyei Ferencz</i>	27
Kisfaludy K. »Murány ostromá«-nak forrása. <i>Dr. Viszola Gyula</i>	73

Adattár :

Oklevelek Gyöngyösi István életéhez. (I. közl.) <i>Nagy Iván</i>	81
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Befejezés.) <i>Dr. Récsey Viktor</i>	89
Döbrentei irodalmi munkásságához. <i>Rexa Dezső</i>	106
Petőfi levele Bacsó Jánoshoz. (Hasonmással.)	113

Ismertetések, bírálatok :

Benkó Imre. Arany János tanársága Nagy-Kőrösön	116
Ad vocem.	122

Irodalomtörténeti Repertorium. Hellebrandt Árpádtól	125
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása. *Halas.*

SZALKAY ANTAL.

Három éve, hogy e folyóiratban Széchy Károly, Pázmándi Horváth Endre humoros és szatirikus költeményeiről írván, sajnálkozását fejezte ki a felett, hogy a Blumauer Travestált Eneissének magyarra átöltöztetőjéről, Szalkay Antalról alig tud valamit az irodalomtörténet. Pedig a munka nagyon kapós volt a maga idejében. Vaskos mondásain urambátyámék jókat nevettek a papok és az asszonyok rovására. Az író, illetőleg átültető személyével mégis mitse törődtek. Még azok is, a kik a tudomány és szépirodalom terén szerepet vittek, alig tudtak egyebet, mint annyit, hogy a Szalkay név nem költött, hogy Szalkay Antal valóban élt. De hol élt, mint élt, ki volt, mit cselekedett?... mind e kérdésekre hasztalan várunk feleletet. Még legtöbbet vallanak róla Horvát István és Schedius Lajos, ez a »Zeitschrift von und für Ungarn« című hírlapjában 1804-ben közölt necrologban; amaz a Horváth Endre kíváncsi kérdezősködéseire adott válaszaiban.

Ezek a vallomások is vajmi soványak. Hogyan, hát még Horváth István, a ki pedig a korabeli írókkal, csaknem kivétel nélkül, összeköttetésben, ismeretségben állott, sem ismerte Szalkayt?

Megvallom: ez a problema szeget ütött a fejembe. Két magyarázat állott előttem: vagy egy vég nélkül obscurus ember lehetett az a Szalkay, a ki jött, feltűnt s hirtelen a semmiségbe veszett, mint a meteor, melynek csak pillanatnyi fényét látjuk, de nem egyszersmind pályáját is; — vagy pedig olyan író lehetett, a kiről, *mint emberről*, jobb volt hallgatni, tudomást sem venni. Az igazi, a helyes magyarázatra kíváncsi voltam magam is. Kutatni kezdtem utána. Abból indultam ki, hogy ha igaz, a mit Horvát István és Schedius mondanak, hogy t. i. a nádor szolgálatában állott: a hivatalos iratok közt valószínűleg akadok nyomára.

Föltevésemben nem csalódtam. A magyar és erdélyi udvari

kancellária, a m. kir. helytartótanács és erdélyi főkormányshéek levéltáraiban sikerült rá vonatkozó néhány adatot találnom. Megkísértem ez adatok nyomán életrajzát összeállítani. Nem fogok bizonytalan magyarázatokba bocsátkozni; inkább adataimat beszéltetem úgy, a mint kaptam: Szárazon, hézagosan. Nem igyekszem sötét színeket használni a rajzhoz, de szépíteni se fogom a történeteket. Ha a kép, melyet ekként nyer az olvasó, nem lesz valami szép, ne reám vessen.

I.

Szalkay Antal apját Istvánnak hívták és nemes ember volt. Ha a »tiszaszalkai« előnévből, melyet Antal használt, következtethetünk — a mint hogy okkal-móddal következtethetünk is — a család fészke Beregvármegyében volt, jóllehet családtani könyveink a Szalkay családnak Beregvármegyében létezéséről semmit sem tudnak. A múlt század közepén eszközölt országos nemességvizsgálat alkalmával készült összeírásokban is csak Abaujvármegye szikszói járásában említetik egy Szalkay Mihály és Szabolcsvármegye birtokos nemesei közt Szalkay István. De ez a Szalkay István nem egy a mi Istvánunkkal, mert a körülmények annak a lehetőségét kizárják. Sokkal valóbbszínű, hogy a mi Istvánunk elei azok közt a Szalkayak közt keresendők, a kik Szirmay Antal állítása szerint (Szatmár vm. tört. II. 277. 1.) Szatmárvármegyében Garbócson éltek, a hová talán a nem messze eső Tisza-Szalkáról költözhettek.

Bereg- vagy Szatmárvármegyét nem a mi írónk hagyta oda. Már nagyatyja, — a ki szintén Antal nevet viselt — elköltözött Szalkáról, vagy mondjuk: Garbóczról; beállott katonának s mint ilyen, az 1741-ben kitört örökösödési háborúban lelte halálát.

Fia István már ekkor szintén katona lehetett. Reá kedvezőbb sors várt. Részt vett ugyan a francziák elleni hadjáratban ő is, mégis nem annyira kardjával vívta ki magának a magasabb rangot, mint inkább pénzzel. A tisztii állás ebben a korban adás-vevés, csere-bere tárgya volt. Nincs hát benne semmi feltűnő, se lealacsonyító, hogy Szalkay István a maga századját 3000 rénes forinton vásárolta Székely Sándor kapitánytól. A kapitányi rangra bizonyosan szüksége volt. Házasodni akart. Akkor éppen Erdélyben állomásozott, nem messzire Miklósvártól, a hol Köröspataki gr. Kálnoky Terézia gazdálkodott. Terézia árva hajadon volt, talán nem is csunya, mindenesetre víg kedvű, társaságszerető, élvágyó és nagyralátó hölgy. Szalkay István természete sem lehetett különb; szóval: egymásnak megtetszettek s az ismeretségből házasság lett.

A fiatal házások sorja jól ment, míg a feleség vagyona győzte. Az a vagyon elég lett volna egyszerű polgári igények

kielégítésére, de egy fényes katonai életmód, egy ősi főúri név esztelen követeléseit meg nem bírta. Terézia atyját: gr. Kálnoky Ádám csiki főkapitányt, az akkori viszonyok közt a vagyonosabb erdélyi főurak közé sorolták, de hét gyermeke közt ingatlanai nagyon szétforgácsolódtak.¹ Fekvő birtokaiból, mint apai birtokból, a székegy örökösödési törvény értelmében leányai nem részesülhettek. Teréziát mindazáltal tisztességen kiházasították. Kapott egy hintót hat lóval, egy nagyszerű órát, számos drága öltözetet és ékszert. Anyja, a spanyol származású Manucca de la Torre Mária, 1000 forintnál többet adott neki s később is tehetsége szerint segítette. Apja halála után² az ingóságokon testvéreivel egyenlően osztozott. Fiú testvérei megengedték, hogy férjhez meneteleig az ő miklósvári jószágukon gazdálkodjék. Majd maga is jutott ingatlanhoz. Nagybátyja, gr. Kálnoky Ferencz, magtalanul halván el, a maroszekegy mezőbándi jószágát és kúriáját neki hagyományozta élete fogytáig való haszonélvezeti joggal. Sőt két testvérének, u. m. Sámuelnek és Katalinnak a részeit is zálog-jogon megszerezte.

Szalkay István tehát nem rossz házasságot kötött s egy kis igyekezettel és más természettel tisztességesen megélhettek volna. Csakhogy a kalmár számítás nem volt sem a férjnek, sem a feleségnek kenyere. Erdélyt oda hagyták, Magyarországon, Ausztriában, leginkább pedig Bécsben éltek vígan, gondtalanul. Közben a férj a francziák elleni háborúban is részt vett egy kicsit, míg a Kálnoky ezred alezredesévé ki nem nevezték.

A könnyelmű, nagylábon élés örökös pénzzavarba sodorta őket, melyen segitendők, egyre-másra szedték fel az adósságokat. Ingatlanaikat csak haszonélvezetileg bírván, el nem adhatták, de annyira elterhelték, hogy a várományos Kálnoky fiúk, különösen Antal, a lovas generális, értéken felüli áldozatokkal tudta később visszaszerezni. A mezőbándi jószágot gr. Teleki Sándor tordai főispán vette zálogba, a többit sokan mások, a kik hitelezni bátrak voltak.

Közben a családi gondok szaporodtak. Fiacskájok született: *Antal*, a kiről éppen szólunk. Majd jöttek a megpróbáltatások napjai, 1757-ben a férjet nyugalomba helyezték. Tehették ezt 36 évi

¹ Nagy Iván ismeretes családtani munkájában Kálnoky Ádámnak csak négy fiáról: Domokosról, Antalról, Sámuelről és Józsefről van emlékezet. A családlád ott közölt genealogiáján — mint Nagy Iván maga megjegyzi — a nők általában hiányoznak. Úgyde Kálnoky Antal és fia Lajos a hivatalos iratokban, melyeket itt felhasználtam, ismételtelen mondják, hogy Kálnoky Ádám örökén *hét* gyermeke osztozott. Ezzel szemben a Kis Bálint által összeállított leszármazási táblán (Turul X. 83) 9 gyermek szerepel, u. m. a már említettekén kívül: a porosz háborúban elesett kapitány Tamás, Terézia (Szalkayné), Katalin (gróf Lamezano de la Salinsné), Mezeyné, a kinek a keresztnéve ismeretlen és Jusztina (br. Jósika Zsigmondné). A kiegészítő magyarázat az lehet, hogy két gyermek még az apa életében meghalt.

² Nagy Iván szerint 1719-ben halt meg.

szolgálatára való tekintetből ép úgy, mint megrongált anyagi viszonyaira való nézve. Növelte a szerencsétlenséget, hogy a haditanács nem engedte meg, hogy drága pénzen vásárolt kompániáját eladhassa s így az ezért kiadott pénz teljesen oda veszett.

Szalkay István a nyugdíjazást nem sokáig élte túl. A körülményeket egybevetve 1765 végén vagy 1766 elején megszűnt élni. Anyagi viszonyai már ekkor oly ziláltak voltak, hogy gyermeke neveltetését se győzte s azt — szerencsére — sógora: gróf Kálnoky Antal vállalta magára. A kis Antal szépen fejlődött, erős, egészséges ifjúvá nőtt. Iskoláit — nem lehetetlen, hogy a kolozsvári piaristáknál járta. A tudományokból azonban nem sokat szedhetett magába. Nyelvismereteit és behizelgő modorát is inkább gyámja házánál sajátította el. Az öreg Antal gróf jószívű, becsületes gyámapa volt, de mint tetőtől talpig katona: regulás ember, a ki nem sokat teketóriázott, hanem mikor látta, hogy a fiú nem a betűre termett, azonnal a katonai pályára szánta.

A kis Antal a szüleivel nem igen érintkezhetett. Nem volt jelen az édes apja temetésén se. Úgy látszik, anyját se látta többet ebben az életben. Pedig igazán szerethette. Egy ízben »diese liebe Mutter«-nek nevezi s minden alkalommal gondosan siet kendőzni anyja hibáit; míg apjáról csak akkor emlékszik meg, mikor katonai érdemeire kell hivatkoznia. Kálnoky Teréznek se volt alkalma fiával találkozni, mert nem volt mit keresnie Erdélyben. Attól kezdve, hogy örökségét könnyelműen elfecsérelte s ingatlanainak drága pénzen visszaváltása testvéreinek Antal tábornoknak a nyakába szakadt: az atyafiságos szeretet megszűnt. Nemcsak megszűnt, hanem a kibékíthetetlenenségig elmérgesedett, mert Kálnoky Terézia, mikor már nem volt miből pénzelnie, fiú testvéreit 1764-ben perrel támadta meg, azt állítván, hogy testvérei, megvetve a hazai törvényeket, feledve a vérségi összeköttetést, nemcsak az apai, hanem még az anyai örökségből is kizárták s még neveltetésére, kiházásítására is alig fordítottak valamit.

Ilyen vádakkal nemcsak a bíróságokat és kormányiszékeket, hanem a királynőt, Mária Teréziát is terhelte. Férje halála után leginkább Bécsben, vagy a közeli Pozsonyban tartózkodott, hogy pere lebonyolítását siettesse. Ez a pere volt egyedüli tőkéje, a miből nyomorúságos életét tengette. Atyjafiaival meghasonolva, főrangú ismerőseitől lenézve, jólelkű, hiszékeny polgár emberek kegyelmére szorult. Nyughatatlan vére nem engedte, hogy állandóan egy helyen telepedjék meg. Budapestről Bécsig majd minden nagyobb városban élőködött atyjafiai, ismerősei nyakán, a meddig a könyörületes emberek türelme el nem fogyott. Mindenkit a megnyerendő mezőbáncsi uradalommal áztatott s mindenünnen adóssággal állott odább. Pesten két ládát hagyott zálogban, állítólag teli ezüsttel, arannyal. Halála után kiderült, hogy a ládáknak alig volt valami, az értékes tárgyakat ő maga elidegenítette.

Váczon Beinhartd Károly nyugalmazott főhadnagy házánál

talált egy darabig istápolást. A főhadnagy talán fegyvertársa lehetett Szalkay Istvánnak, a felesége pedig egy jó szívű teremtes. A szives vendéglátást 700 frtjuk keserülte meg; ennyi adóssággal vett tőlük búcsút Szalkayné. Majd Pozsonyban tűnik fel. Itt Schweinhammer András vendéglős látta el a zsíros per reményében koszttal és perköltséggel; mígnem 240 forintra felszaporodott a hitel. A kocsmáros sokallotta a per eldőlését és Szalkayné Bécsbe sietett ügyét-baját magsürgetni. Itt érte utól a megváltó halál 1768 végén vagy 1769 elején. 1769. ápr. 1-én már néhainak mondatik.

Szalkay Antal anyja halálakor — maga vallja — 15 éves volt... und sie hinterliesz mich in meinem 15 Jahr, als den verlassenen vom Freuden u. Vermögen entblöszten Waisen.¹ Erre az adatra támaszkodva, helyesnek fogadhatjuk el a budapest-tabáni plébánia anyakönyvi kivonatát, s így Szalkay Antal csakugyan *1753-ban született*.

Szalkay nem lehetett ott anyja végtisztességtételén. Hivatalos kötelessége nem engedte. Ekkor már mint kadét, vagy az akkori magyar nevén: mint zászlótartó szolgált a gr. Gyulay Ferenc gyalogezredében. Nagybátyja, Antal gróf szereztette oda be, tisztességesen felszerelvén minden katonatiszti kellekkel. Az öreg generális sokat várt jól megtermett, csinos külsejű, eleven kedélyű öcscsétől s talán megvigasztalódva érezte magát azért a sok bosszantásért, a mit anyjától elszenvedni volt kénytelen.

Azt hitte, most már békesség lesz, pedig csak most jött a java. Alig húnyta be szemét Szalkayné, az első hitelező: Schweinhammer uram azonnal jelentkezett az erd. udv. kancellárián, hogy követelését a Kálnoky Terézia mezőbándi jószágából elégítsék ki. A kancellária a kérelmet 1769. ápr. 1-én az erd. főkormányshékhez tette át, ez pedig Kálnoki Antalt vonta kérdőre, mint a mezőbándi jószág ez időszakos urát.² Az öreg lovaggenerális Köröspatakáról júl. 28-án adta meg a feleletet. Elmondja az egész örökség történetét: hogy nővére az őt illető részt teljesen kikapta, tisztességesen kiházasították; arról nem tehet, hogy mind ő, mind férje könnyelműen csakhamar nyakára hágtak a vagyonuknak. Sokat fizetett már ő a nővéréért, hogy Schweinhammer is kielégítse, arra nem érzi magát kötelezhetőnek.³ A pozsonyi vendéglőst ez a válasz kiábrándította; meggyőződött, hogy »be van csapva»; bizonyosan elég vagyonos volt, nem követelőzőtt tovább.

Jelentkeztek még más hitelezők is és valamennyien a mezőbándi uradalmat keresték. Fülébe ment a dolog Szalkay Antalnak is. Az a mezőbándi jószág szeget ütött a fejébe. Hátha nem hijába zörög a haraszt?! Ő, a szülei háztól korán elszakadva, mitse tudott apja, anyja vagyoni viszonyairól. Akadtak rossz lelkű embe-

¹ 5801/1781. erd. főkormányshékéi szám.

² 1478/1769. gub. sz.

³ 2561/1769 gub. sz.

rek ott Erdélyben is, a kik a fiatal katonának azt sugdosták, hogy őt az édes anyja után szép vagyon illeti, de azt a kapzsi nagybácsi tartja körmei közt. És a fiatal ember, a kinek ereiben teljesen szülei vére lüktetett, hitt a besúgásoknak s a nélkül, hogy a valóságról meggyőződött volna, 1772. év derekán követelőleg lépett fel az ellen az öreg ember ellen, a ki gyámja, fölnevelő atyja, mindene volt. Képzeltetők az öreg lovas generális elkeseredése e rút hálátlanságon. A tiszta lelkiismeret haragos méltatlankodásával keres 1772. aug. 14-én a főkormányzéknel oltalmat az elvetemedett unokaöcs vakmerő támadása ellen. Fölfedi az áldatlan családi viszonyt s követeli, hogy ha a főkormányzék nem ad hitelt szavainak, rendeljen ki Marosszékből és Tordavármegyéből pártatlan bírakat, a kiknek hiteles írásokkal be fogja igazolni: kik, hányan, mi czímen birják a Kálnoky Teréz jószágát, hogy mennyit fizetett ő a nővéreért s hogy voltaképen kinek volna követelni valója?!¹

Mielőtt a főkormányzék intézkedhetett volna a dologban, az öreg generális meghalt. Az apa ügyét fia Lajos, a tordai főispán tette magáévá. Oka is volt rá. Szalkay Antal most már ellene fordult fenyegető levelekkel. Kálnoky Lajos szintén önérzetesen utasította vissza a vádaskodást és követelte a vizsgáló bizottság kiküldését; egyszeremind késznek nyilatkozott a birtokot visszabocsátani, mihelyt Szalkay a visszaváltási összeget megtéríti.² Szalkay Antal se ellenezte ezt az eljárást, sőt Kolozsvárott 1773. jan. 4-én kelt beadványában sürgette az ügy elintézését, minthogy néhány nap múlva »in regnum Poloniae pro exigentia servitii regii« kell utaznia s akkorra szeretné, ha rendbe jönnének.³

A főkormányzék meg is hagyta jan. 15-én Ujfalvi János alkirály birónak, Gálfalvi Gergely marosszéki jegyzőnek és Sándor Pál assessornak, hogy a felekkel megállapítandó napon lássák el az ügyet, igyekeztvén a peres feleket kiegyeztetni.⁴ A delegált bíróság eljárásában s a felsőbb meghagyáshoz híven, egyeségre birta a feleket. Kálnoky Lajos hitelesen bebizonyította, hogy édes atyja a Kálnoky Teréz mezőbándi jószágát 1742 frt 50 denáron váltotta ki a zálogból; Szalkay a bizonyítást elfogadta s a zálogösszeget Kálnokynak kifizetvén, a jószágot magához váltotta.

A lengyelországi útból — úgy látszik — semmi sem lett. A körülmények azt mutatják, hogy 1773. júl. 29-én már Erdélyben volt. Ugyanis ekkor a visszaváltott mezőbándi birtokot 4000 frtért eladta Nagyvárad Gyulai András auditor kapitánynak. Az egészen bizonyos, hogy 1775. aug. 26-án Radnóton tartózkodott. Ekkor történt, hogy a Kerelő-Szent-Páli sokadalomkor a Gyulai ezrednek Radnóton és Kocsárdon állomásozó katonái közül egynehányan a sátorban tánczó oláh jobbágyok közé elegyedvén,

¹ 7706/1772. g. sz.

² 8629/1772. g. sz.

³ 194/1773. g. sz.

⁴ 10300/1772. g. sz.

veszekedni, verekedni kezdtek s a földesúr: gr. Haller Gábor vezérőrnagy meghatalmazottját, Szombatfalvi György vármegyei jegyzőt, mikor rendet akart csinálni, tetteleg bántalmazták. Midőn ezért Szombatfalvi a katonákat el akarta fogatni s a grófi udvarba bezáratni, egy káplár több bajtársával a gróf tisztartójának a lakására tört; miből a gróf cselédsége, a segítségül jövő muzsikus cigányok, részeg vásáros nép közt vérontás keletkezett, melyben sokan megsebesültek, két paraszt és katona megöletett.

Meghallván a történeteket Szalkay Antal, akkor Radnóton hadnagy, még az nap este két őrmester vezetése alatt katonákat küldött Kerelő-Szent-Pálra, hogy a halott és sebesült katonákat szállítsák haza, a verekedésben részt vett parasztokat fogják el, ha kell még gr. Haller kastélyából is húzzák ki. A kiküldött vitézek túlságos buzgalommal hajtották végre felettesök parancsát. Rátörték Szombatfalvi búzásbesenyői házára, felverték a gr. Haller kastélyát s tetemes anyagi kár okozása után a gazdatisztet, kántort, bírót s több parasztot foglyúl hurczolták magukkal Radnóra, honnan 8 napi fogság után 1300 frt biztosíték mellett bocsáttattak szabadon. Nagy vizsgálat lett a vége ennek az önkényes eljárásnak. A vármegye, a gubernium követelte Szalkaynak a megbüntetését, de a jobbára katonákból álló vizsgáló bizottság úgy találta, hogy Szalkay nem rendelte el egyszersmind a magánlak megsértését s azért beírta vele, hogy a hadnagy urat pár heti szobafogságra ítélte.¹

Szalkay azonban ezt a büntetést is sokallotta. Oda hagyta ezredét s ugyancsak hadnagyi ranggal a Bellegrini gránátos ezredbe lépett. Itt se maradt soká. Megismerkedett Voghera marquis huszár tábornokkal s ez édesgette a saját ezredébe főhadnagyi ranggal. A Bellegrini ezred nehezen vált meg Szalkaytól, itt is főhadnaggyá léptették elő, távozását még sem akadályozhatták meg. A Voghera ezred Heves- és Külső-Szolnokvármegyében Verpeléten állomásozott. Szalkay tehát odahagyta Erdélyt és atyafiságát.

Hevesvármegyei tartózkodása döntő fordulatot hozott élete további folyamára. Megismerkedett itt Markhot Ferencz egri orvos leányával, Annával; beleszeretett és (a körülmények összevetéséből ítélve: 1780-ban) nőül vette. Az orvosnak nem igen volt inyére a házasság, mert leendő vejét könnyelmű embernek tanulta ismerni. De leánya erősködése, Szalkaynak főrangú származása s 12,000 frt értékű anyai öröksége, melylyel kérkedett, levették lábáról; hozzá adta a leányát s a lakodalom napján vejéért 10,000 frt adósságot kifizetett.

A házásélet örömei rövid időn azt a tapasztalatot érelték meg Szalkayban, hogy a kettő: házasság és katonaság nehezen fér össze. A főhadnagyi fizetésből nem igen telt kettőjüknek állásukhoz mérten élni, az asszony pedig segítséget nem kapott

¹ 5654/1775. g. sz. 552. és 1140/1777. erd. canc. sz.

hazulról. Ebből az okból, s talán apósának ösztönzésére, arra határozta magát, hogy katonai pályájának búcsút mond, oda haza Erdélyben polgári hivatalt vállal s anyai örökségét, a mi nyugodni nem hagyta, visszapereleli.

Lemondott tehát tisztí rangjáról, le még nyugdíjigényéről is. Aztán ezredesének Rideselnek bizonyítványával, mely szerint magát 15 évi katonai pályája alatt mindenkor szorgalmas, derék, feljebbvalói iránt engedelmes tisztnek mutatta, — Mária Terézia királynőnél kihallgatáson jelentkezett s kérte, hogy a brassói tartományi főbiztosságnál (provincialis commissariatus) Sambler Ferencz mellett mint albiztos alkalmaztassék, még ha fizetés nélkül is.

Az erd. kancelláriához véleményadás végett 1780. okt. 30-án került a legfelsőbb kézjegyre méltatott folyamodvány. A kancelláriának elvben nem volt kifogása ellene, mert az az állás rendszere szerint a gárdából vagy a katonaságból kilépett tisztekkel szokott volt betölteni. Előbb mégis tudni kívánta a főkormányshék nézetét. Ez a kérelem elutasítását javasolta. Szerinte Sambler egészséges ember, hivatalát segítség nélkül ellátja; különben is idegen ember előtérbe tolésa által a soron levő, csekély javadalmazású tisztviselők megokolatlan mellőzése rosz vért szülné. A kincstár megterhelése is elkerülhetetlen lenne, mert ha rendes fizetést nem is, de lakáspénzt adni kellene neki.¹

Ám Szalkay nem tágított. Ujabb felségfolyamodványában kijelentette, hogy ő nem akar senkit se mellőzni előrehaladásában; fizetést nem kér, mert van annyi magánvagyon, a miből megélhet, az a 30 frt lakáspénz pedig nem oly szerfeletti teher az államra. Őt a katonaságtól nem bocsátották el, hanem önként vált meg családi okokból, meg azért, hogy a polgári hivataloskodásban gyakorlatot szerezzen.

Nem használt semmit. II. József, ki csak az imént foglalta el a trónt, elutasította a kérelmet s csak azt engedte meg, hogy a commissariatushoz saját költségén praktizálhasson.²

Szalkay ezt is elfogadta. Brassóba költözött és Csernátoni Sambler Ferencz ker. biztos mellett gyakornokoskodva várta a jó szerencsét. S a jó szerencse nem sokáig váratott magára. Az erdélyi udv. kancellária éppen ez időtájtban kezdte ujjaszervezni a kerületi számvevőségeket, melyeknek az új adózási rendszerrel szélesebb hatáskört kellett biztosítani. Ezzel kapcsolatban a mostoha állapotban sínlődő számvevőségi irattár gondozására egy lajstromozó s egy lajstromozó segédi állást szervezett: amazt 500, ezt 300 frt fizetéssel.

Szalkay megragadta az alkalmat; Linz udv. ügyvivő útján pályázott a viczeregistrátorságért. Kinevezését 1781. márcz. havában meg is kapta, tekintettel katonai szolgálatára és nyelvismére-

¹ 1439., 1472., 1691/1780. e. c. sz. 6167/1780. g. sz.

² 34/1781. e. c. sz. 566/1781. g. sz.

teire.¹ Pár hónappal később újabb öröm érte. Fiaskája született, a kit édes apja emlékére Istvánnak kereszteltetett.

Szalkay kinevezése a hivatalos hatáskörön ejtett jogsérelem feletti szóváltásra adott alkalmat az udv. főszámszék elnöke Khevenhüller Ferencz Antal gr. és az erdélyi kancellária közt. A gróf ugyanis zokon vette, hogy a kerületi számvevőségek új szervezése az ő megkérdezése nélkül eszközöltetett, holott egy kir. rendelet értelmében az udv. főszámszék elnöke egyszersmind mindenféle számvevő hivatalnak a legfelsőbb hatósága. A kancellária azt válaszolta, hogy neki ily rendeletről nincs tudomása, azért járt el az eddigi szokás szerint. Egyébiránt a registrator és adjunctusa csupán iratok megőrzésével foglalkozván, számvevőségi dolgokba nem avatkoznak.²

Szalkayt ez a kanapé-pör nem érintette; ő nyugodtan Szebenbe költözött, elfoglalta hivatalát. Hanem az örökösödési perből, melylyel apósát áltatta, nem lett semmi. Mert nem is lehetett. Már fentebb elmondtuk, hogy anyai örökségét visszaváltotta Kálnoky Lajostól, de nem sokkal rá végkép elidegenítette Gyulay Andrásnak. Erre a birtokra tehát nem támaszkodhatott; pedig vagyoni viszonyai kezdtek egyre ziláltabbak lenni. Felesége gyenge, gyámoltalan asszony volt s a pénz becsét ép oly kevésé ismerte, mint férje. A mi kis pénzt magukkal hozhattak, hamarosan fölélték. A hivatali fizetés kevés volt s így mihamar az adósság csinálás örvényébe merültek. 1781. november havában 300 frt kölcsönt vettek föl a gyulafehérvári káptalantól. Majd néhai édes anyja hitelezője: Beinhardt Károly főhadnagy követelőzött, a kinek 700 frtos követeléséről már megemlékeztünk. Beinhardt katonai bíróság elé vitte az ügyet, a mely a főkormányzék útján vonta kérdőre Szalkayt. Szalkay 1781. júl. 24-én Szebenből adta meg a felvilágosítást. Elmondja, hogy özvegy édes anyja a legnagyobb nyomorban halt meg. Ő egy fillért sem örökölt tőle, még hátrahagyott apró-cseprő holmijából se látott semmit. Igaz, a mezőbándi jószágot visszaváltotta, de a zálog és perköltségek fejében mindjárt kénytelen is volt túladni rajta.³

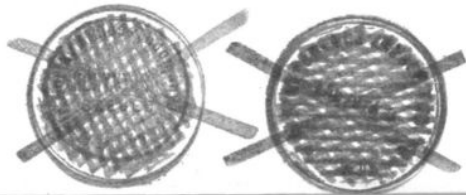
A főkormányzék is erősítette, hogy Szalkay teljesen vagyontalan, csupán szerény fizetéséből élő hivatalnok. Beinhardt nem tágitott. Ha semmit se örökölt, hát miből váltotta ki azt a jószágot? s ha megint eladta, az érte kapott pénzből mért nem fizeti őt ki? Ezeket kérdezte a katonai bíróságtól, de már az a válasz megadását a polgári hatóságra bízta. Egyik peres fél sem állván tényleges katonai szolgálatban, illetékessége megszűnt. A főkormányzék vette kezébe az ügyet s a vizsgálattal 1782. febr. 21-én a marosvásárhelyi táblát, illetőleg Marosszéket bízta meg.⁴

¹ 296. és 502/1781. e. c. sz. 1228. és 3859/1781. g. sz.

² 704/1781. e. c. sz.

³ 439., 1632., 4196/1778.; 4496., 5801/1781. g. sz.

⁴ 967., 8021/1782. g. sz.

A megejtett vizsgálat azt eredményezte, a mit már erről a kérdésről elmondottunk, hogy Szalkay nem sokat örökölt az anyjától, a mit örökölt, azt is elidegenítette. A főkörmányszék mindazáltal fennakadt azon, hogy Szalkay 4000 frtért adta el azt a birtokot, a miért csak 1742 frt 50 denárt fizetett. 1782. máj. 2-án fel is szólítja: adja okát, hogy a többletből mért nem fizette ki az anyja adósságát? Szalkay máj. 29-én azt válaszolja, hogy a dolog nem úgy áll, ahogy a kir. tábla jelentette, mert ő a jószág eladásából egy krajczárt se kapott; okmányokkal be tudja igazolni, hogy a vételárt a perköltségek s egyéb tartozások nyelték el.¹

A főkörmányszék erre felszólította okmányai bemutatására. De a felhívás nem volt Szalkaynak kézbesíthető. Ugyanis míg ez az ügy folyt, a nyughatatlan vérű ember egyet gondolt, hirtelen elutazott Nagy-Szebenből, a nélkül, hogy hivatalfőnökétől engedélyt kért és kapott volna. 1782. júl. 22-én Pozsonyból ad magáról életjelt. Innen kéri a kancelláriát, engedje meg neki a Bécsbe menetelt, mert a családi dolgai rendezésére kapott két hónapi szabadságából még hátralevő 4 hetet ott szeretné tölteni. A kancellária azt felelte, hogy ha szabadságot kapott, mindegy, akár hol élvezi, csak annak lejártával hivatalát azonnal foglalja el.²

Azonban még az október hónap is Bécsben érte Szalkayt. Okt. 8., majd 14-én arra kéri a kancelláriát, hogy a Sambler Ferencz halálával megürült ker. biztosságra őt nevezzék ki. Két nap múlva meg azért folyamodott, hogy kineveztetésének előmozdítása végett bécsi tartózkodásának két héttel meghosszabbítása engedtesse meg.³ Megengedték neki, hanem a két hétből két hónap, sőt több is lett. Közben kétszer — nov. 26. és 28-án — megismételte kérelmét Sambler állásának elnyerése iránt. Az elintézés azért késett, mert a főkörmányszék csak 1783. jan. 7-én nyilatkozott e tárgyban.

Elmondja a főkörmányszék, hogy Szalkay múlt év június havában odahagyta hivatalát. Engedélyt a távozásra senkitől sem kért. Azóta a ker. számvevőség semmit se tud róla; állítólag Bécsben tartózkodik. Egyébiránt a Sambler helyére semmikép sem ajánlhatja. Képzettsége igen csekély, mert mielőtt mostani hivatalát, a számvevőségi viceregistratorságot elnyerte, tanulatlan katona volt. Hivatalos dolgait képtelen ellátni, a latin nyelvben járatlan, az írásban és számolásban gyenge, a számvevőségi teendőiben tapasztalatlan, a mellett rest és hanyag (*lingvae latinae ignarum, calamique et calculi debilem et agendorum exactorium inexpectem stb.*)⁴

Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy e kedvezőtlen minősítvény egy részét az engedetlen hivatalnok elleni harag és boszan-

¹ 2663., 3908., 5832., 6647/1782. g. sz.

² 1293/1782. e. c. sz.

³ 1802., 1828/1782. g. sz.

⁴ 2057/1782., 89/1783. e. c. sz.

kodás sugalmazta. Mindenesetre sikerült vele elérni a főkörmányszékeknek, hogy az állást mással töltötték be.

A mellőzés mélyen elkésérítette Szalkayt. Eltökélte, hogy szakít a polgári hivatali pályával. Febr. 24-én azzal a kéressel fordult a királyhoz, hogy miután a polgári tisztviselői pályán nincs kilátása előmenetelre, alkalmazza őt valamely katonai, lehetőleg huszár-ezredben. Hisz a katonaságot úgy is kénytelen-kelletlen hagyta el, hogy örökösödési s más egyéb dolgait rendbe szedhesse. Kérése támogatására bemutatta Riedeset, Voghera ezredbeli ezredesnek Verpeléten 1780. aug. 30 án, a Bellegrini ezred ezredesének, br. Wenckheimnak St.-Pöltenben 1782. nov. 1-én és Stubenberg, Bellegrini ezredbeli főhadnagynak Bécsben 1783. febr. 7-én kiállított bizonyítványait, melyek kifogástalan katonai szolgálatairól tanúskodtak.

Hivataláról azonban nem mondott le. Bevárta, míg felség folyamodványa elintéztet nyer. A kancelláriai tanácsosok feltűnő jókarattal támogatták ügyét. Márcz. 3-án újabb hat heti szabadságot adtak neki, s azt, a főkörmányszék sürgetése ellenére, hogy állásának elfoglalására utasíttassék vagy helye mással töltsessék be, másik hat héttel még megtoldották.¹

A haditanács — hová Szalkay felségfolyamodása áttétetett — márcz. 12-én nyilvánította nézetét, mely szerint Szalkay Antal főhadnagyi állását »erga solitas in similibus casibus reversales resignasse et per has consequendis pro futuro quibusvis officiis militaribus renunciassé«, tehát kérése nem teljesíthető.²

Folyamodványának illeten sorsáról már előbb tudomást szerzett Szalkay s ügyét más megoldási móddal igyekezett sikerre juttatni. Említettük a hadseregben ez időben dívott szokást, hogy a tisztí állások adás-vevés, csere-bere tárgyai voltak. Szalkay István — mint láttuk — pénzen vette a kompániáját; a fiának Antalnak erre nem volt pénze, ő hát cserével akart katonatiszt lenni. Mindjárt másnap, hogy a haditanács elutasító végzését megkapta, kérvényt nyújtott be a kancelláriához azzal a célzattal, engedessék meg neki, hogy lajstromozó segédi állását elcserélhesse Spissich József vasvármegyei születésű nemes ifjúval, jelenleg Berlichingen kúrasszir ezredbeli hadnagygyal. A cseréhez az ezredtulajdonos, br. Berlichingen lovas generális beleegyezését adta; Szabolcsvármegye pedig bizonyította, hogy Japprai Spissich József Szmik szolgabíró oldala mellett a közigazgatási hivataloskodásban jártasságot szerzett, kifogástalan erkölcsi magaviseletet tanúsított, a német, latin, magyar nyelveket teljesen birja; egy szóval: bármely közigazgatási tisztet betölthet.

A kancellária a kérvényt pártolólágot tette által a haditanács-hoz, azonban ennek elnöke, a híres Hadik gr., 1783. apr. 19-én

¹ 247.. 404/1783. e. c. sz. 902., 1809., 2664., 3006/1783. g. sz.

² 299/1783. e. c. sz.

elutasította azzal a megokolással, hogy a tervbe vett csere csak katonatisztek közt engedhető meg.¹

Szalkay nem csüggedt. Kérésével a királynál próbált szerencsét. A kancellár, gr. Esterházy, itt is jóakaratólag járt a kezére. Ápr. 30-án pártolólág ajánlotta a királynak, különösen kiemelve, hogy Szalkay fiatal, jól megtermett, erős, egészséges ember, a ki »aus einem ihm angeborenen Treib« szeretné folytatni a kénytelenségből félbeszakított katonáskodást; Spissich ellenben testi gyengeségénél fogva inkább a polgári pályára hivatott. A cserét az ezredtulajdonos, a ki mind a kettőt személyesen ismeri, maga is óhajtja; de pénzügyi szempontból is kívánatos, mert a gyenge egészségü Spissich rövid időn rokkanttá válik és nyugíjazása a katonai kincstárt terhelni fogja, az edzett szervezetű Szalkay ellenben még soká elviseli a katonai fáradoalmakat.

De hasztalan volt minden törekvés, minden jóindulatú pártfogolás. József császár nem járult hozzá a kancellária javaslatához. »Diesz Begehren kann nicht Statt haben« — volt a rövid végzés. A kir. resolutio már nem találta Bécsben Szalkayt. A császári fővárosban való hosszas tartózkodás kimerítette anyagi erejét. Eltávozott Egerbe s apósánál várta ügye elintézését. Ide hozta a posta 1783. május 22-én a leverő hírt, a kancellária azon rendeletével, hogy hivatalát Erdélyben azonnal foglalja el.²

Elképzelhető, hogy az elutasító kir. végzés mily leverőleg hatott Szalkayra. Egy kedvetlen, teljesen kétes jövő előtt látta magát. Szilárdúl eltökélte magában, hogy Erdélybe vissza nem tér; hivatalát utálta, tisztársait nem szenvedhette, a társadalomban a magának követelt helyet el nem foglalhatta. Hogy is találta volna magát előkelő rokonsága közt a teljesen eladósodott ember? Mert eladósodottsága volt egyik főök, a miért Erdélybe visszatérni irtózott. Azalatt is, míg Bécsben a katonatisztség elnyerésén fáradozott, gr. Batthyány Ignác, erd. püspök az iránt kereste meg a főkormányzókat, hogy Szalkay fizetését a gyulafehérvári káptalantól kölcsön vett 300 rft és sohasem fizetett kamatai erejéig foglalja le.³

Szalkay tehát búcsút mondott hivatalának. Megírta a számvevőség főnökének, Bigye Demeternek és br. Brukenthal gubernátornak, hogy előmenetelre semmi kilátása sem lévén, hivataláról leköszön. A gubernátor sajnálta Szalkayt. Azt gondolta, hogy lemondását a keserűség pillanatnyi felhevülése diktálta; felszólította azért magánlevélben, hogy gondolja meg a dolgot és siessen elfoglalni hivatalát. Okt. közepéig várt a gubernátor, de Szalkay válasza sem érdemesítette a jóakarató figyelmet s ezzel elérte, hogy esztendővel az előtt elhagyott helyét rövid időn mással töltötték be.⁴

¹ 300., 347., 453/1783. e. c. sz.

² 619., 795., 1691., 2107/1783. e. c. sz.

³ 729/1783. g. sz.

⁴ 3498., 8311/1783. g. sz. 2147/1783. e. c. sz.

Mihez fogott, mit csinált ezután Szalkay? adatok hiányában nem tudjuk megmondani. Úgy látszik, az apósa kegyelméből tengett-lengett, míg az henye vejével össze nem zördült. Ekkor aztán elkeseredésében nagyot, merészet gondolt. Oda hagyta Eger, apósát, talán feleségét is és hogyan-hogyan nem? beállott az orosz hadseregbe. Életének ezt a mozzanatát megint egy adóssági ügyéből kifolyólag tudjuk. Ugyanis valami Kazmani Boutmy¹ nevű orosz tengerésztiszt a követtségek útján »az orosz katonai szolgálatban álló« Szalkaynak kölcsön adott 232 aranyának megtérítését kérte Szalkay vagyonából, melyet apósa kezel. Az erdélyi udv. kancellária által kérdőre vont Markhot Ferencz Hevesvármegye előtt Egerben 1785. ápr. 1-én írásban akként nyilatkozik, hogy veje, Szalkay, sem mikor a leányát elvette, sem azután soha semmiféle pénzt, vagy egyéb vagyont nem vitt ő hozzá, se nem hagyott gondozása alatt. Ellenkezőleg ő fizetett neki a lakodalomkor túlon-túl 10,000 frtot. A vejéért jót nem áll, érette nem fizet még leányára való tekintetből sem, noha végtelenül sajnálja, hogy a könnyelmű ember az ő leányát egész életére szerencsétlenné tette. A mi 7000 frtot érő kis vagyonkaja még van, nem áldozhatja Szalkayra, mert abból négy fiát kötelessége részeltetni. Van azonban — állítólag — Szalkaynak valami anyai öröksége Erdélyben; úgy mondta: megér 12,000 forintot; kereskedjék ott a hitelező.

Es a sokat hírelt anyai örökség keresése megint megkezdődött. A kancellária megint felszólította a fő kormányshéket, ez meg a háromszéki, bárczasági, felső-fehérvármegyei táblákat s a szentgyörgyi járás szolgabírája 1785. június 11-én Sepsi-Körispatakán gr. Kálnoky Antal özvegyénél megint helyszíni vizsgálatot tartott, a mikor újból kiderült a mezőbándi birtok ismeretes sorsa.²

Szalkay oroszországi szerepléséről egy későbbi (1793) flyamodványából még annyit tudunk, hogy a Czartorinszky ezredben szolgált s főhadnagyságig felvitte. Meddig tartózkodott Oroszországban? meghatározni nem tudjuk. Nyughatatlan természete itt sem engedte soká pihenni. A honvágy, felesége szerelme, haza vonzótták s apósának közbejött halála után csakugyan visszatért Egerbe. Családjával kibékült és a rokonság támogatásával hivatalhoz jutott. Az Eger sz. kir. várossá tételén működő bizottság tagja lett, mely minőségében, a bizottság elnökének, Kellemesi Melczér László borsodi h. alispánnak Egerben 1789. május 18-án kiállított bizonyítványa szerint, serénysége, alkalmazhatósága s az ügyekben való jártassága által kitüntette magát. Még ez év közepén megválasztották Heves- és Külső-Szolnok vármegyék tiszteletbeli hites jegyzőjének.

E hivatalát csak félévig viselte. Nem únhatott még rá, mégis

¹ Az iratokban Butni de Kuzman, Boutmy von Katzmann, Kozmañ Butny stb. alakokban is előfordúl.

² 2586., 3762., 4885., 8777/1785. e. c. sz. 1926/1785. g. sz.

odahagyta. Oka bizonyosan az volt, hogy bécsi jóakarói megfelelő állást szereztek neki. Eppen akkor a kir. udvar Magyarország nádorának Sándor Lipót főherceget szemelte ki; az ő udvartartásához kerestek katonaviselt komornyikokat, a kik a magyar, latin, német nyelvet tökéletesen birják s finomabb modorral rendelkezzenek.

Szalkay folyamodott ez állásért. Ekkor (1790. febr. 16-án) kért Hevesvármegyétől szolgálati bizonyítványt és ápr. 13-án egy másikat a Gyulay ezred ezredesétől, Kempftől.

Az országgyűlés 1790. november 14-én nádorrá választotta Sándor Lipót főherceget: rá nemsokára Szalkay is megkapta kinevezését komornyikká.¹ E kinevezéssel új korszak virradt Szalkayra. Remélni lehetett, hogy az új élet boldogabb lesz a réginél. Ezer forint fizetéséből takarékoskodva megélhetett volna. Felesége is kapott valami vagyont. Egy atyjafia, Kirovics görög kereskedő, budai házának egyik örökösévé őt tette. Ámde a Szalkay pár nem okúlt a múlt tapasztalatain, megmaradt régi könnyelmű, állhatatlan természetében.

A nádor udvarában csakhamar meggyőződtek arról, hogy a Szalkay kinevezése nem volt szerencsés gondolat. Még két esztendő sem múlt el s már is szabadúlni szerettek volna tőle. Mutatja ezt Ferencz királynak Budáról 1792. jún. 23-án magyar udvari kancellárjához, gr. Pálffyhoz intézett kézírata, hogy »bei Besetzung der ersterledigt werdenden Postmeisters Stellen haben Sie auf dem Sigismund Posgai aus dem Tolnenser Komitat, und auf Anton von Szalkay aus Siebenbürgen, beide Kammerdiener bei Meinem Herrn Bruder des Erzherzogs Palatinus königlichen Hoheit, den vorzüglichen Bedacht zu nehmen.«

A kancellár e legfelsőbb kívánságot azonnal közölte mind a magy. kir. helytartótanácssal, mind az erdélyi főkormánysszékkel, mind Paar gr. főpostamesterrel. A helytartótanácsnak éppen kapóra jött a kancelláriának négy nap előtt érkezett az a tudósítása, hogy ő felsége Hontvármegyében Ipolyságon és Aranyos-Maróton új postaállomások felállítását engedélyezte. A két állomást tehát azonnal felajánlotta Szalkaynak és Posgainak. Azonban a két komornyiknak nem tetszett az ajánlat; köszönettel kijelentették, hogy el nem fogadhatják. 100 forint készpénz fizetésből és 104 frt lótartási átalányból lehetetlen megélniök, még ha a községek házhelyet, szántóföldet és legelőt is tartoznak adni.

Az okoskodást méltányolta a király is és 1792. aug. 2-án akként rendelkezett, hogy »bei so beschaffenen Umständen hat es von der Anstellung des Posgay und Szalkay als Postmeister abzukommen, und selbe bei Salzämtern allenfalls als Controleurs anzustellen, weswegen sich mit der Hofkammer in das Einvernehmen

¹ Tehát nem titkárja volt a nádornak, mint Horváth István írta Horváth Endrének, hanem belső legénye, mint Schedius jó magyarán nevezte. A hivatalos iratokban *camerarius*-nak, *Kammerdiener*-nek mondatik.

zü setzen ist.« A m. udv. kamara meg is kapta szeptember 3-án a parancsot, előjegyzésbe is vette; a dologból azonban semmi sem lett. Posgai időközben máshol kért és kapott alkalmazást, Szalkay ellenben maradt továbbra is a nádor szolgálatában.¹

Ebben az évben — 1792-ben — lépett föl Szalkay az irodalom terén. Ekkor adta ki Bécsben Alberti nyomdásznál Blumauer magyarba öltöztetett Eneását. A munka kéziratban már évek előtt készen volt, mert az imprimaturt még II. József császár életében megadta a bécsi censura. Kinyomatásáról azonban csak 1791-ben gondoskodhatott. Erre a célra vett fel júl. 2-án Dósa József erdélyi kancelláriai fogalmazótól 500 frtot, lekötvényt biztosítékul fizetését s alávétvén magát az osztrák törvényes eljárásnak. A kölcsönt félév múlva vissza kellett fizetnie, de lett abból esztendő is. Dósa féltette pénzét és adósát beperelte. A per egyezséggel végződött, aképpen, hogy Szalkay fizetéséből havonként 10 frt törlesztésre levonassék.²

Ugyanezen év december havában még egy másik adóssági pere is támadt Szalkaynak a bécsi váltótörvényszék előtt. Hebenstreit József Antal és fia bécsi kereskedők perelték be 2000 frt s járulékaik iránt. Szalkay illetékességi kifogással élt s mint magyar nemes, nem ismerte el törvényesnek maga felett az osztrák bíróságot. Egyébiránt is ő azt a kereskedő céget nem ismeri. Neki Zorci selyemkereskedőnél volt egy kötelezvénye, az sem 2000, hanem csak 1000 frtos. Ennek a kötelezvénynek család átruházása által magát kijátszva látja s ellene a kellő lépéseket ügyvédjével megtétette. Sok feleselés, hivatalos levélváltás volt még ebben az ügyben; a hitelezők évekig vitatták a maguk igazát, a vége mégis az lett, hogy pénzükhöz soha hozzá nem juthattak.³

A külföldi hitelezőkön kívül nap-nap mellett zaklatták Szalkayt a hazaiak is. Az asszony budai házrészre is csakhamar idegen kézre került; az adósság rohamosan nőtt, úgy hogy végre maga Szalkay kényszerülve érezte magát, hogy állásától szépszerivel megváljon.

Eppen kapóra jött neki a szállongó hír, hogy a kormány a vallás és tanulmányi alaphoz tartozó birtokok állami kezelésével felhagy s haszonbérbe vagy eladja azokat. Gondolt tehát egyet: kinézte magának a hevesvármegyei kenderesi uradalmat, mely ős idők óta az ó-budai pálos-szerzeté volt, míg József császár a szerzetet el nem törölte s birtokait a tanulmányi alap céljaira nem fordította. 1793. október havában tehát kérvényt nyújtott be ő felségéhez, melyben szolgálati bizonyítványai csatolása mellett a mon-

¹ 6632., 7442., 9796., 10007/1792. m. c. sz. 14628/1792. httsz. 2777/1792. e. c. sz. 5461/1792. g. sz. és Ben. resol. ad cam. hung. 1772. aug. nro 65.

² 9052., 9167., 13739/1792.; 617., 1767., 4379/1793. m. c. sz.

³ 14817/1792.; 1395., 1916., 2739., 4522., 8679., 10548., 11374., 14513/1793.; 5891., 7969., 9188/1794.; 322., 1024/1795. m. c. sz.

⁴ 13972/1795. 8196., 11382., 11383., 11346/1798. m. c. sz.

dott birtok árendába vehetését kérelmezte. A válasz hamar (okt. 21-én) megjött. Kérelmével a helytartótanácshoz utasított, mint a hová a vallás és tanulmányi alap birtokainak kezelése tartozott.¹

Ez a válasz egyértelmű volt a teljes elutasítással. Mert a helytartótanács elnöke a nádor volt, a nádor udvarában pedig jól ismerték Szalkayt. Meg se próbálta hát a további szerencsét. Szolgált urát tovább, a meddig szolgálhatta. Közben megkísérelte munkájának, a travestált Eneás második és harmadik részének közrebocsátását. Az első rész igen kelendő volt, tetszett a nagy közönségnek, mely a papok és az asszonyi hiúság rovására kinevethette magát. Az első ízben pénzügyileg is jól sikerült irodalmi fellépés annak folytatására ösztönözte. 1793. december havában bemutatta a budai könyvvizsgáló hivatalban Eneásának második részét. Talán szerencsésebb lesz, ha azt is, mint az elsőt, Bécsben nyomatja; noha nem valószínű, mert a kormányzási szellem József császár halála óta lényeges változáson ment át. Az akkori szokatlan liberalizmust a reactio váltotta fel. A Blumauer-féle gondolkozásmódot akkor se vették jó néven, most meg egyenesen üldözendő bűnnek tartották. Így hát az Eneás folytatását örökre eltemette a censura.

Hanem erről alább, külön szólunk, most folytassuk az író élettörténetének vázolását. Annyit itt mégis meg kell említenünk, hogy az Eneás második részének kiadására tett kísérlet csak siettette a katasztrófát, mely a fölig eladósodott Szalkayra a nélkül is bekövetkezett volna.

1794. jul. 3-án kelt az Eneás példányait elkobzó s további kiadását eltöltő kir. rendelet s két hónap múlva: szeptember 26-án már arról értesíti a nádor főudvarmestere, gr. Szapáry János a m. udv. kancelláriát, hogy a nádor »propter dubias circumstantias« elbocsátotta, illetőleg évi 600 frrtal nyugalomba küldte szolgáját, Szalkay Antalt; ha tehát ellene pénzbeli követelések támasztatnak, azokat utasítsák a rendes bírói útra.²

Alig terjedt el Szalkay nyugdíjaztatásának híre, a hitelezők valóságos ostromot intéztek a nádor főudvarmesterei hivatala ellen, hogy pénzüket a nyugdíj lefoglalásával biztosítsák. Csak 200 frr volt az, a mire a hitelezők rá teheték kezöket, a nyugdíj kétharmadrészét lefoglalni nem lehetett. És ezért a csekély összegért valóságos viaskodás folyt a hitelezők közt. A tíz forintos havi törlesztést, a mi Dósa Józsefnek eddig kijárt, most egyszerre megakasztotta egy élelmesebb hitelező: Gál Antal, az egri püspökség füzes-abonyi provizora, a ki még akkor adott 1000 frrt Szalkaynak és feleségének, mikor ezek Egerben laktak, s a ki elsőbbségi jogát az 1723: 107. t.cz. alapján a vármegyén betábláztatta.

¹ 11477/1793. m. c. sz.

² 10771/1794 m. c. sz.

Bizonyos Tolnay és Rehmann nevűek is beprotokolláltatták követelésüket Pestvármegye előtt s így ezek is megelőzték Dósát.³

Szapárytól, a főudvarmestertől tudjuk, hogy Szalkay tartozása, eltávozásakor, meghaladta a 10,000 frtot. E különböző természetű adósság nyilvántartása, törlesztési sorrendjének megállapítása és kifizetgetése sok bajt, kellemetlenséget okozott és elővigyázatot igényelt, nehogy a főudvarmesteri hivatalt támadják meg perrel. Aztán nem hogy fogyott volna, de még nőtt. Még az oroszországi hitelező is újból föléledt: a már ismerős Kazmanni Boutmy, a kinek ekkorra ezredességig felvitte az Úr Isten a sorját. Jó későn jelentkezett az ezredes úr: 1797. márczius havában. A baján legjobb akaratral sem lehetett segíteni. A főudvarmester számszerint kimutatta, hogy Szalkay lefoglalható 200 frt pensiójára még mindig elő vannak jegyezve:

Gáll Antal	1000 frt.
Sallat Antal	1000 »
Hebenstreit József	2000 »
Dopa István	630 »
Perköltések	59 »
Behajtási költségek	5 »
Időközi kamatok	1000 »
Összesen	5694 frt.

Ebből 4 év alatt csak 800 forint törlesztetett s így a még fennlevő tartozás kiegyenlítésére legalább 25 esztendő szükséges. Ez az okoskodás hatott s Boutmy szomorúan elhallgatni kényszerült.¹

Jobban járt az az 50 arany, a mit Szalkay Martinovich huszár kapitánytól vett kölcsön s a mit Martinovich 1795. nov. 2-án, halála előtt, a Gyulay ezred katonai árváinak nevelésére hagyományozott. A haditanácsnak ismételt erélyes föllépésével sikerült a nádornál kieszközölni, hogy ez az emberbaráti követelés elébe iratott a magánkövetéseknek.²

Szalkay pedig a 400 forint nyugdíjjal nyugodalmasabb és olcsóbb vidékre igyekezett. Visszatért szülőföldjére, Maros-Vásárhelyre. Itteni első szereplése mindjárt nem a legtisztességesebb. Egy csőd alatt álló házat szemelt ki magának lakásul s hogy azt kiárendálhassa, a város főbírájával, régi ismerősével és egy tanácsnokkal rávette Funk Kristófné asszonyt, a kinek azon a házon bizonyos követelése volt, hogy szabadítsa fel a sequestrum alól s adja ki neki haszonbérbe. Az asszony vonakodott, de a főbíró a tanács nevében egy hamis határozatot mutatott fel neki, mely szerint a tanács a haszonbérbe adást megengedi. Szalkay 1795. augusztus havában 110 frt évi bérért ki is vette a házat, rajta nagy átalakításokat eszközölt, egy darabig fizette a haszonbért,

³ 1806., 2976/1795. m. c. sz.

azután rendes szokása szerint adós maradt vele. Az asszony beperelte s ekkor (1798-ban) sült ki a turpisság, hogy a házat összejátszva, a városi tanács engedelmé nélkül, vonták el a csőd-tömegeből. A bírón csattant az ostor; állását vesztette s még ki nem vett fizetése a házbér hátrálék lerovására fordítatott.³

Az 1796-ik évből megint csak dicstelen emlékezet maradt fenn Szalkayról. Ez év márczius 24-dikén Kolerics Anna Mária fiscalis assistentiát kér az erd. udv. kancelláriától Szalkay Antal és felesége Markhot Anna ellen bizonyos borok szállítása fejében tőle kicsalt 627 frft behajtása iránt. A kancellária azt válaszolta Kolerics asszonynak, hogy adóssai lakhelyét kutassa ki s ott fogja őket rendes perbe.⁴ Az ügynek nincs folytatása. Bizonyosan nem volt érdemes perelni.

1797-ben a m. helytartótanács kereste Szalkayt, azon 3 frt 16 kr miatt, melylyel mint a postamesterségért benyújtott folyamodására kirótt taksával az udv. számvevőségnek adós maradt. Hogy a helytartótanács mennyire nem volt tisztában Szalkay hol tartózkodásával, mutatja az, hogy Pest-Pilis-Soltvármegyében kurrentálta s végre is az egész tartozást, mint behajthatatlant, törölni kellett.⁵

Ugyanebben az esztendőben felelősségre vonták a Boutmy-féle tartozásért is, melyről már fentebb szoltunk. Október havában a kormányzásoknak ez ügyről adott nyilatkozatában arról panaszkodik, hogy »jódarab időtől fogva eddig is ágyban sinlődő beteg levén, falumból ki nem mozdúlhaték.«

A már előregedett, betegeskedő ember minden reménységét fiába, Istvánba helyezte. Sok öröme ugyan nem telhetett benne, mert a fiú nem szeretett tanulni s így nem maradt más pálya nyitva számára, mint a katonai. Apja a m. kir. nemes testőrség sorába szerette volna felvétetni. Marosszék, az apa érdemeire való tekintetből, ajánlatba is hozta a főkormányzásoknak, de ez 1799. jan. 28-án azt válaszolta, hogy mivel az előírás szerint a gárdába felveendő ifjúnak 18 évet betöltöttnek s a 22-öt meg nem haladtoknak kell lenni, azonkívül meg legalább 5 láb 6 hüvelyk magasnak, — ellenben Szalkay István csak 17 $\frac{1}{2}$ esztendő és 5 láb 5 hüvelyk és 1 vonal (linea) magas: a kérelem nem teljesíthető.⁶

De Szalkay nem hagyta egy könnyen magát. Addig kért, rimánkodott, míg fiát a főkormányzók fölvételre ajánlotta, abban a reményben, hogy kinövi magát. Hogy pedig az ajánlatnak foga-

³ 3817., 5174/1797.; 115., 1816., 4850/1798.; 5160., 6621/1799. m. c. sz. 1279., 1551., 3493/1797.; 1014/1799. e. c. sz.

² 2180., 3511., 4255., 4983., 7139., 8200., 10128/1799. m. c. sz.

³ 2196., 9665/1799. g. sz.

⁴ 848/1796. e. c. sz.

⁵ 21263/1797.; 2717., 17520., 17861., 17862/1798 htt. sz. 9684/1798. m. c. sz. 2383/1798. g. sz.

⁶ 559/1799. g. sz.

natja legyen, 1799. ápr. 1-én útlevelet kért és kapott, hogy Bécsbe utazva, személyesen járja el fia fölvetelét. Azonban minden fáradozása hasztalan volt: a sok útiköltséget hiába dobta ki. A király a kérelemnek helyt nem adott.¹ »Certe non mediocrem causavit animi moerorem et cordis dolorem«; bizony nem kis lelki keserőséget és szívfájdalmat okozott ez a csalódás nemcsak az ő öreg napjainak nyugodalma szempontjából, hanem a fia jövője érdekében, a kinek most új életpályáról kellett gondoskodni.

Nyomorúsága, szegénysége kényszeríthette, hogy 46 esztendősen ember léteire hivatal után nézzen. Éppen ekkortájban halt meg Zeyk Zsigmond, a dévai ker. biztos. Úgy vélte, hogy ennek a hivatala neki való lesz. Folyamodott érte 1799. júl. 6-án, hívatkozva a katonaságnál, számvevőségnél s megyénél eltöltött szolgálataira. Balsorsa itt se hagyta el. A főkormányshéknél jól ismerték könnyelműségét, állhatatlanságát; a tanácsban 8 szavazat közül egyetlenegyét se kapott s így a gubernium még javaslatba sem hozhatta.²

Elkeseredetten, a szármászálhoz kapkodó végső reménységével fordul urához, királyához. Elpanaszolja boldogulására tett törekvéseinek sikertelenségét s kérve kéri, hogy a kir. tróntól teljesen megvigasztalatlanul ne utasítsa el, legalább azt parancsolja meg, hogy tartományi biztosi vagy más megfelelő állás üresedése esetén tekintettel legyenek reá a kormányshékek.³

De bizony a kérelem teljesítésére alkalom sohase nyílt. A főkormányshékek eszeágában se volt a múltból már megbízhatatlannak ismert, folytonosan anyagi zavarokkal küzdő, embert hivatalba segíteni. Úgy látszik, tudomására jutott ez Szalkaynak s okmányait visszavette a guberniumtól.⁴

Ettől kezdve a sokat hányatott, sokat szenvedett ember élete csak a napról-napra való tengődés szomorú processusa volt. Élt ahogy tudott, maradt mindvégig a könnyelmű adósságcsináló. A balga hiedelem, hogy előkelő atyafisága őt vagyonában megkárosította, sírjáig kísértte. A mezőbándi jószágot még mindig a magáénak tartotta. Bolondította vele a hitelezőket s kereste az együgyű embereket, a kiknek ismételten eladhassa. Akadt is egy Jakab János nevű jámbor marosvásárhelyi polgár, a ki jó pénzt adott érte. Hanem mikor bele akart ülni a birtokba, a jogos tulajdonos, gr. Kálnoky Francziska, Jellachich János tábornagi helytartó felesége, királyi parancscsal megakadályozta.⁵ Ez 1801. nov. havában történt. A hivatalos iratokban ez az utolsó nyom Szalkayról. Úgy látszik, hogy e kézzel fogható bűntény után nem volt tovább maradása Erdélyben. A büntetés elől jónak látta

¹ 478., 1296/1799. e. c. sz. 2446., 2827., 2950., 4708/1799. g. sz.

² 2338., 2379., 2863., 4401/1799. e. g. sz.

³ 3038/1799. e. c. sz.

⁴ 9998/1799. g. sz.

⁵ 3770/1801. e. c. sz.

messze földre, más törvények hazájába menekülni. Ekkor költözhetett Budára, hol — mint láttuk — feleségének rokonai laktak. Itt végezte be 1804. aug. 19-én szép jövővel kecsegtetett, de hibás nevelés, mostoha családi viszonyok és szerencsétlen természete által tönkretett életét.

II.

És most szóljunk néhány szót Szalkay Eneásáról.

Mikor Blumauer »Travestirte Aeneis«-e 1784, 1785 és 1788-ban három kötetcskében megjelent, a világ csak ámult-bámult a kormány határtalan engedékenységén, hogy e szabadszáju, erkölcsöt, vallást, felsőbbiséget kigúnyoló munka létrejöttének útját nem állotta, sőt kizárólagos privilegiummal is felruházta. A kiadó nagyszcrü üzletet csinált vele, mert ingens praenumerantium multitudo kapkodta el a példányokat. A kíváncsi közönséget ingerelte a szokatlan szabadság, a könyv nevetve ostorozó iránya, mulatságos tartalma s a travestált Eneás hire futó tűzként terjedt az ország határán túl is.

Nehéz meghatározni, mi birta rá Szalkayt arra, hogy Blumauer magyarába átültesse: a mű közkedveltsége-e vagy a kiadásból háramolható anyagi haszon? Ismerve, azonban élete történetét, örökös pénzszükségét, azt kell hinnünk, hogy nem annyira az irodalmi dicsőség utáni vágy, mint inkább szorongatott anyagi helyzetének javítása nógatta szellemi munkásságra. A mit Burián Pál a magyar Eneás létesüléséről elbeszélte (lásd Irod. tört. Közl. 1884. évf. 437. l.), inkább adomának illik be, mint valóságnak.

Szalkay tehát — mint maga nevezi — *átöltöztette* Blumauert és első részét 1792-ben Alberti bécsi nyomdájában kiadta. Kísérlete erkölcsileg és anyagilag jól sikerült s ez felbátorította a folytatásra. Elkészülvén a befejező részekkel, benyújtotta a budai könyvvizsgáló hivatalhoz. Mikor könyvének első része 1792-ben megjelent, II. József császár nem élt. Utódja II. Lipót nem volt barátja a szabadelvűségnek. Rövid két évi uralkodása alatt elég jelét adta ennek. Mindjárt trónraléptekor első dolga volt a sajtó megrendszabályozása. 1790 sept. 13-án 11767. szám alatt rendeletet bocsátott ki, melyben a könyvvizsgáló hivatalokat szigorubb eljárásra utasítja. Szalkay tehát jóformán tisztában lehetett munkája folytatásának sorsáról. Más idő járt, más emberek éltek. Most Rietaller Mátyás, a budai censor ráolvasta Lipót szabályrendeletét, hogy a mely könyv, az egyház szervezete és a hitágazatok ellen tör, az isten szolgáit nevetségessé teszi, őket a megvetésnek szolgáltatja ki, az erkölcsök megrontására bátorít, a felsőbbiség ellen izgat, gonosz eszméket terjeszt s általában olyan következményeket szülhet, melyek — kivált a mostani viszonyok közt — veszedelmesekké válhatnak az államra: eltiltandó.

Ezek az esetek pedig Szalkay munkájában fennforogtak. Az 1793 dec. 4-ről keltezett cenzori bírálat tételenként felsorolja

azokat a helyeket, melyek a rendeletbe ütköznek s melyek miatt a könyv kinyomatása meg nem engedhető, jóllehet a fordítás az engedélyezett eredetivel mindenben megegyez (originali suo in omnibus conformis) s csak helylyel-közzel tér el tőle a verselés kedvéért.

A második kötetben a következő helyeket kifogásolja a censor:

a felsőbbiséget és hivatalos közegeket sértik ezek a versszakok:

Uram nálunk meg van tiltva minden könyvet olvasni,
Mert hogy tudjad szórul szóra, itt minálunk a cenzúra
Braminokra van bízva;

Ezek pedig, ha lehetne, velünk, mint a barmokkal
Csupa szalmát csak etetne s nem sajnálná azokat
Egy járomba csikorítni s velünk mindazt elhíthetni,
Mit ők magok sem hisznek.

Van is nekik erre okok, hogy sokat ne olvassunk
S maradjunk mind holtig vakok s csak ő tőlük hallgassunk,
Mert az ő főbb boldogságok, nagy hatalmok s gazdagságok
Csak egyedül ettől függ.

A papságot teszi nevetségessé ezekben:

Legelőbb is egy üvegbe spiritusba láttatott
Egy plébános, ki éltébe szakácsnékat nem tartott.
A mutató szakállára megesküdt, hogy cosa rara
S igen ritka raritás.

Tovább innét, mutatának egy kővé vált barátot,
Ki éltébe klastromának sok bort koldult s jól ivott
S mivel borral forgólódott, végre petrificálódott
Holta után borkővé.

Utoljára könnycseppjeit egy szép arany csészébe
Egy királynak, s érdemeit explicálták rendibe,
Ki érzésből nem állott sírni, ha mást sírni látott,
A ki szerencsétlen volt.

A pápai hatalmat diffamálják a következők:

Nézd ama két kisdedeket, kik még dajka nyakába
Csüggedeznek, tudd! ezeket még valaha Rómába
Még mint pelyhes gyermekeket felszentelnek s püspököket,
Teremtenek belőlök.¹

Ez pediglen mint az atya, hires pápa fog lenni,
Amazt ismét még az anyja pápaságra emeli.
Ennek pedig, mivel szokás, még mint gyermek, Isten bocsáss!
Pantofliát csókolják.

Ez kevélyen praetendálja, hogy ő egész világnak
Csak egyedül a királya s ura minden királynak,
Annak pedig uralkodó horgas orrán plenitudo
Potestatis kitetszik.

¹ Vermandói gróf Herbert Húgó 5 esztendősi fiát X. János pápa által érseknek consecralta — teszi hozzá magyarázatul Szalkay.

Ez alatt fog felállani ama szent jubilaem,
 S mindenfelé fog hallani nagy zengéssel Te Deum
 In aeternum laudamus, szent szent szent Bonifacius,
 Qui nihil boni fecit.

Amaz dispensatiókkal kereskedik széltibe
 S úgy az absolutiókkal lép jó pénzért esérébe
 Ama végre reá unja magát s pénzéért el is adja
 A szentséges tiárát.

Hát még ez a nagy cossa-fi? ki is előbb életét
 Mint tengeri híres tolvaj kezdi s teszi érdemét
 Ezt pápának, ládd! választják, de ismétlen degradálják
 Postilion legénynek.

Ama pedig, mint Julius Caesar magát tetteti
 Et in pontificalibus armádáját vezeti
 S megmutatja a világnak, hogy trucezára Szent Irásnak
 A mi másé, kívánja.

Ez pennával dirigálja egész világ mivoltát
 S királyoknak decretálja, ha elnyelik Ázsiát
 S a míg ezek ott várokat vinak, addig jószágokat
 Itt a papok elvadják.

Mind ezután, mond Anchises, lassan-lassan kiderül,
 Az egy ész lesz győzedelmes, bigotria elmerül
 S olyan idő fog támadni, kiben többet megtapodni
 Egy koronást nem lehet.¹

Ezekben a szenteket gúnyolja:

De szél és tűz megegyezve irtóztató kárt okoz,
 Ekkor Énás szemkönyyezve felkiált szent Flórijánhoz:
 Uram ne hagyj s nézd e tüzet s csorrants bár csak egy csepp vizet
 Reá szentelt vizedből.

Mentsed meg csak most hajómat, im fogadom fejemre
 Építék egy nagy klastromot örök tiszteletedre
 S fundálok sok száz mícsket s minden kapakerülőket
 Ide küldöm papoknak.

Amen! felel a felhőkben szent Flórián s felkapja
 Kanna vizét egy kezébe s a nagy tüzet kioltja.
 Brávó, brávó! kiált Énás, ez ám csuda, párja nincs más.
 Vivát! éljen szent Flóriján.

Itten látni Alojziust egy fraj elől miként fut,
 Amott a szent Macarinat asszony törbe hogyan jut,
 Itt szent Simon hársfabotja le van festve, hogy támasztja
 Fel holtából a storkfist.

Itt halaknak prédikála szent Antal egy nagy csudát,
 Ott szent Ignác baptizála egy szép zsidó leánykát,
 Itt ad vivum lefestették Genovevát, hogy vetettek
 Terhes hassal tömlőczbe.

¹ Alexander III. római pápa császár Fridericus I-nek, minnek utánna
 1177-ben az excommunicatióból feloldotta volna, a lábával a nyakára lépett s
 azt a zsoltárt énekellette: super leonem et aspidem incedes et conculcabis
 catulum, leonem et draconem — magyarázza a poéta.

Jöjj el, jöjj el belém szent tűz, inspirálj ó szent lélek.
Végre addig erőlteté magát a szűz, míg kiszülé
E kis oraculumot.

Te Latiát látni fogod s mihelyt Róma megépül,
Szent Péter lesz successorod s trónusodra fel is ül
S lesz mindaddig nagy hatalmas ország, míg egy kétfejű sas
Meg nem fogja alázni.

A purgatorium és bűnbocsánat kifigurázása :

Itt a parton egy nagy kutya a lelketek mind leste
S kiknek erre vala utja, lábikrába csipdezte,
Ennek Énás szerencsére vete gyorsan jó előre
Egy kis szentelt bárányhust.

Itt egy ördög szamárbőrre a vétkeket feljegyzi,
Ott a másik már előre a taksát megnevezi
Mit fizetnek kurvaságért s hogy nyerhetnek gyilkosságért
Örök absolutiót.

Prókátorok sziveiket tallérokkaal spékelték,
Egy apát úr kövér hasát kiolvaszták, zsiros kását
Főztek vele tótosan.

Itt mellyesztve egy menyecske, ott egy Phillis nyárson áll,
Egy tirannust végre nyuztak, embervérrel tele tosztak
S gömböcz helyett feladták.

Frivol a következő két sor Sybilláról :

Oh te! kinek kézbe végig jövendőnek szoknyája,
Fogd fel kérlek bárcsak térdig, hogy pillantsak alája.

A harmadik kötetben csak három helyet kifogásol a censor.
Az egyik az, mikor Éneás és Livia bujálkodását oly élenken raj-
zolja, hogy »a puero septenni intelligi queat« :

Látja miként demontálja a kendőt a melyéről,
Mely hevesen atakkálja egész frontját előlről,
Miként hágja a redutat s minden felé hogy nyit utat
S avanziroz előre.

Látja viszont, miként hátrál a szép leány s esdeklik
Míg végtére capitulál s kanapéra hanyatlik.
Látja tovább s jaj mint érzi, hogy már Énás ki is szegzi
Mint egy victor zászlóját.

Másik az az öt versszak, melyben megint a pápák ellen fordul :

— — — — — csudálva szemléli,
Hogy egy felhőn egy trónusban egy halandó ül vala
S mint egy Isten Olympusba menyköveket pök vala
Két kezében kivont pallos s egy ellankadt kétfejű sas
Lába alatt nyögdegélt.

Látja, miként egy félvilág néki bőven adót hoz,
S ezért viszont ez a nagyság, mely rendesen jutalmaz,
Két ujjával ide s tova a levegőt eloszlatja
S avval mindent kifizet.

Látja mikép térdepelnek a meggyőzött nemzetek
 Ő előtte s nagy fejedelmek, mint jobbágyi füleltek,
 S miként ő nagy gravitással, kit-kit önnön maga jussal
 Kevélyen meg'jándékoz.

Lát egy királyt hajdon fővel, mezítláb egy kapuban
 Hogy küzködik a hideggel, míg egy magas tornácban
 Egy alacsony lakatosfi kemény szókkal megfenyíti
 S bűneit megbocsátja.

Lát egy császárt koronázni egy püspöktől pompával
 S viszont ismét megalázni s kirugdosni lábával
 Koronáját szent fejéből, hogy megtudja mindezekből,
 Hogy egy földi Isten van.

Mind ez alatt irva vala : mindent Isten nevéért
 Ad jó szívvel itt a gazda holnap ingyen, ma pénzért
 S ezt a házat építette a szent Péter, s nevezette
 A római pápánál.

A harmadik újból szemérmetlen lascivitas, jóval szemérmetlenebb,
 mint az eredetiben :

Frontot mindjárt! s mutassátok a Dámáknak, hogy tudjátok
 Attakálni őket is.

Rajtok mindjárt bátor szívvel, tölök meg ne'jedjete!
 Mezítelen hegyes törrel az attakhoz kezdjete!
 Tudom, majd befütünk nékik, hogy míg élnek nem felejtik,
 Hogy mi velünk harczoltak.

Avval tüstént rikoltással a dámákra rohantak
 S elől hátul ostromlással közikbe bérontanak
 S mind egy lábíg földre verték, még ottan is leszegezték
 Szintugy oda lapultak.

Elég, elég, most az egyszer, kiált Turnus a népnek,
 Másszorra is kell az ember, azért tüstént szünjenek ;
 Mond, eleget megmutatták, hogy ő velek ma a dámák
 Contentusak lehetnek.¹

A helytartótanács a censori véleményt fölterjesztvén, a kancellária legelsőbben megparancsolta a bécsi rendőrfőnököknek, hogy Alberti könyvnyomtatótól szerezze be a Szalkay első kötetének kéziratát; azután pedig a király elé terjesztette az ügyet. A király az eltiltást jóváhagyta azzal, hogy ha Szalkay Bécsben kísértené meg a kinyomtatást, a rendőrség akadályozza meg szándékában.²

Az első kötet kéziratára azért volt szüksége a kancelláriának, hogy megállapíthassa, mi uton-módon jelenhetett meg nyomtatásban Szalkay könyve? A rendőrség a keresett kéziratot csakugyan megtalálta a nyomdásznál s felterjesztette a kancelláriához, a mikor kiderült, hogy azt a bécsi censura vizsgálta felül s látta el imprimaturrel még II. József uralkodása idejében. A bécsi könyvvizsgáló hivatal illetékességét a kancellária — most utólag — helytelennek találta s a mulasztást helyre póto-

¹ 28741/1793 htt. cz.

² 72, 1447/1794 c. sz.

landó elrendelte, hogy a már kinyomott részt a budai censura új vizsgálat alá vegye.¹

A vizsgálatot megint Rietaller eszközölte és számosabb versszakot kifogásolt benne, mint a 2-ik és 3-ik részekben. Az incriminált helyek a következők: 11. lap 5. versszak, 16. l. 15. vsz., 18. l. 19. vsz., 21. l. 24. vsz., 22. l. 26. vsz., 23., 24. l. 29—31. vsz., 49. l. 9. vsz., 50., 51. l. 10—12. vsz., 58., 59. l. 27., 28. vsz., 65. l. 41. vsz., 72. l. 54., 55. vsz., 73. l. 56. vsz., 77—79. l. 65—68. vsz., 83—93. l. 1—20. vsz., 102—105. l. 39—44. vsz., 109., 110. l. 53., 54. vszak.

A censori jelentést 1794 jun. 7-én terjesztette föl a helytartó-tanács. Jul. 3-án megjött a kancelláriairendelet, mely szerint ő felsége Szalkay munkájának további kinyomtatását eltiltotta, sőt elrendelte, hogy az első rész előtalálható példányai elkoboztassanak.²

A királyi resolutio — gondolhatólag — érzékenyen sújtotta Szalkayt. Jul. 10-én keservesen panaszkodik a kancelláriának, hogy miután munkájának első része megnyerte a censori engedélyt, ez bátorította annak folytatására. Az eltiltás neki 4420 frt kárt okoz. Minthogy nem az ő hibája, kéri annak megtérítését. A kancellária azt válaszolta, hogy a praenumeratióra nyomtatott művet az előfizetők már megkapták, azok tehát nem károsodtak; de nem károsodott a kiadó se, mert az 1000 példányból hihetőleg kevés van könyvkereskedőknél. Ha pedig volnának el nem adott példányok, küldje be azokat, s a kancellária be fogja váltani. A második, harmadik rész egyáltalában nem engedélyezettvé, érte kártérítés se követelhető.³

... És ezzel befejeződött a travestált Eneás története.

Meg kell még említenem, mert ez Szalkay munkájának népszerűségét tanúsítja s a könyvvizsgáló intézményre érdekes világot vet, hogy alig terjedt el hirt az országban az Eneás folytatását betiltó — 1794 febr. 10-én kelt — királyi rendeletnek, az emberi szellem szabad nyilvánítása oltalmára Gömör vármegye főemelte tiltakozó szavát. A lendületes hangon, erős hazafissággal készített felirat, mint a könyvvizsgálat korszakának érdekes emléke, megérdemli egész terjedelmében való közlését:

Felséges királyi Főherczeg s Nádor Ispány,
Nagyméltóságu kir. Helytartó Magyar Tanács,
Kegyelmes Urunk s kegyes Uraink!

Midőn e mostani lefolyó közgyűlésünknek alkalmatosságával hitelesen tudunkra esett, hogy a Blumauer általöltöztetett Eneisse magyar fordításának folytatása a könyvvizsgáló által megakadályoztatott, szomorú megilletődéssel elménkben visszaötlöttek mind azok a képzeldések, melyeket a könyvek kinyomtatásának szabadsága mellett nem régiben kir. Főherczegségednek és a nagy-

¹ 2537/1794 c. sz., 7453/1794 htt. sz.

² 11441, 15426/1794 htt. sz., 6469, 7286/1794 c. sz.

³ 7720, 7949/1794 c. sz.

méltóságú kir. Helytartó Tanácsnak kegyes színek eleiben alázatosan terjesztettünk.

Megerősödtünk abban a vélekedésben, hogy ezek a könyvvizsgálók anyai nyelvünknek kiterjedését, csinosodását, az elmének tökéletesebbítését, a szívnek szelidítését, az erkölcsnek és vallásnak tisztulását és a babonának elenyészését ellenzik. Mert tagadhatatlan, hogy a német Blumauer felséges fejedelmünknek lakóhelyében, Bécs városában szabadon nyomtattatik s árultatik. Ugy cselekedtek ezek a könyvvizsgálók, a mint halljuk, Milló pap ur históriájának magyar fordításával is,¹ holott ez a maga nemében érdemes munka csak most legközelebb is Gréczben, még pedig a Krisztiáni jegyzéseivel német nyelven sajtó alá adattatott.

Valóban megfoghatatlan különbségek ezek ugyanazon egy fejedelemség alatt élő könyvvizsgálók között; hanemha azt gondoljuk, hogy az ő törekedéseik titkosan a magyar nyelvnek elnyomására intéztetnek, úgy látjuk, hogy könnyebb volt régenten a szoros ítéletű areopagiták előtt, mint ezek előtt a könyvvizsgálók előtt megigazulni.

Mivel tehát ezeknek a könyvvizsgálóknak létele, annyival inkább tehetősége a törvény előtt esméretlen, mivel a kérdésben levő munkának elsőbb darabjai a hazában minden kár nélkül olvastatnak; mivel mi és mint reméljük a jó izlést szerető minden hazafiak ezekért a hátralevő részekért való előfizetésre számosan összeállottunk, mivel mi ebben a könyvben semmi erkölcsöt vagy vallást vesztegetőt nem látunk, és mivel mi a napot azért, hogy egy vagy más gyenge testet megperzselt, a természetből kitalásra méltónak nem ítélni: felséges kir. Herczegségedet s a N. M. K. Helytartó Tanácsot alázatosan kérjük: méltóztasson ezen jelentett magyar fordításnak szabad nyomtathatóságát kegyesen kirendelni, nyelvünk ékesítésében törekedő hazánkfiainak munkájukat a könyvvizsgálóknak erőtelen iparkodások ellen oltalmazni és ily sokaknak kivánságát egy néhány könyvvizsgálók nem csálthatatlan ítélettételeiknek eleibe tenni. Hadd lássák meg késő onokáink is, hogy mi nékiek jó példával elő menni, nemzetünk előmenetelit gyarapítani, nyelvünket érdemlett fényére hozni szívesen igyekeztünk.

Mely reménységgel kegyelmébe és malasztiba ajánlottak szüntelen tisztelettel vagyunk az 1794. esztendőben Bőjtmás havának 20-dik napján Pelsüczön folyva tartatott közgyűlésünkből

Felső kir. Herczegségnek s a nagymélt. kir. Helytartó tanácsnak alázatos kész köteles szolgálái

Gömörvármegyének közönsége.

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

¹ Millot apát történelmi munkáját Verseghi Ferencz fordította magyarra Bacsányi ösztönzésére. Az első kötet »A világnak közönséges történetei« címmel 1790-ben jelent meg a dán Christiani jegyzeteivel s magyar vonatkozású dolgokkal megtoldva, Folytatását a censura 1793-ban megakadályozta.